



## Fake News and Disinformation in the Perspective of International Peace and Security

Hadi Salehi\*, Neda Kardoony\*\*

### Abstract

Fake news and disinformation have emerged as significant challenges in the digital age, with profound implications for individual and societal well-being. This article aims to provide an extensive analysis of recent international legal mechanisms developed since 2015 to address the escalating threat posed by fake news and disinformation to international peace and security. Employing a descriptive-analytic approach, this study explores the reasons behind the proliferation of fake news and disinformation, and their multifaceted impacts, and draws upon several legal articles addressing this issue.

Efforts to counter the spread of fake news and misinformation have gained traction among international organizations, regional and global institutions, national governments, and various stakeholders at different levels. These initiatives aim to uphold democratic structures, protect the rights of minority groups, and maintain security and stability in society. For instance, the United Nations (UN) has recognized the impact of disinformation on peace and security, emphasizing the importance of promoting information literacy, critical thinking, and responsible journalism to combat this issue (UN, 2020). The UN Security Council, in its Resolution 2317 (2016), acknowledged the potential role of fake news in exacerbating conflicts and destabilizing regions.

---

**How to Cite:** Salehi, H., Kardoony, N. (2023) Fake News and Disinformation in the Perspective of International Peace and Security, *Journal of Legal Studies*, 15(2), 321-353.

\* Assistant professor of public law at Shiraz University, School of Law and Political Science, Shiraz, Iran. (Corresponding author). Hadi.Salehi@shirazu.ac.ir.

\*\* PhD, Public International Law, Visiting researcher at Queen's University, Canada. kardoony@gmail.com

However, such endeavors have not been without criticism, particularly concerning the potential infringement upon freedom of expression. Critics argue that measures taken to combat fake news and disinformation may inadvertently curtail the rights and freedoms of individuals and groups. Balancing the need to address the harmful effects of fake news while safeguarding freedom of expression remains a complex challenge for policymakers and legal experts alike. Legal scholars such as Fenwick (2019) highlight the necessity of finding the right balance between countering disinformation and protecting free speech, advocating for nuanced approaches that do not undermine democratic values.

Moreover, research conducted in multi-ethnic countries reveals that fake news and disinformation can exacerbate ethnic tensions, leading to a new form of threat and discrimination against ethnic groups. False information can perpetuate existing conflicts and foster animosity between different communities. A study by Johnson et al. (2018) examined the role of disinformation in fueling ethnic conflicts in Southeast Asia, highlighting the need for comprehensive strategies to counter its divisive impact. Similarly, research by Di Gennaro and Dutton (2019) explored the impact of disinformation on ethnic polarization in Nigeria, emphasizing the role of social media platforms in amplifying divisive narratives.

To effectively address the challenges posed by fake news and disinformation, international legal mechanisms should be carefully designed to target the dissemination of false information while upholding the fundamental rights and freedoms of individuals and groups. Collaborative efforts between international organizations, governments, civil society, and media institutions are crucial in developing and implementing strategies. The Council of Europe, for instance, has adopted a comprehensive approach, emphasizing media pluralism, transparency, and supporting fact-checking initiatives (Council of Europe, 2017). The European Union, through its Code of Practice on Disinformation, seeks to promote transparency, integrity, and accountability in online platforms (European Commission, 2018).

Drawing upon the experiences and recommendations of legal scholars and researchers, several key strategies can be identified to address the issue of fake news and disinformation comprehensively. First, fostering media literacy and critical thinking skills is essential in enabling individuals to discern reliable information from falsehoods. Educational programs, awareness campaigns, and media literacy initiatives should be promoted to enhance the public's ability to critically evaluate news sources and content (Kaplan, 2019). The importance of media literacy is also recognized by organizations such as UNESCO, which emphasizes the need for comprehensive media and information literacy programs to counter disinformation (UNESCO, 2018)

Second, promoting responsible journalism practices is vital to combating the spread of fake news and disinformation. Media organizations should

uphold journalistic ethics, fact-checking protocols, and professional standards to ensure the dissemination of accurate and reliable information. Collaborative efforts between media institutions, fact-checking organizations, and technology platforms can contribute to the verification and debunking of false information (Wardle & Derakhshan, 2017). The role of media self-regulation in maintaining journalistic integrity and countering disinformation is highlighted in the research by Nielsen and Graves (2017), which emphasizes the importance of industry-wide initiatives to address this issue.

Third, the regulation of social media platforms and technology companies is crucial in curbing the spread of fake news and disinformation. Transparent algorithms, improved content moderation, and cooperation with fact-checkers can help mitigate the dissemination of false information. Striking a balance between regulation and avoiding censorship is a challenge that requires careful consideration of the potential impact on freedom of expression (Citron & Norton, 2011). Legal scholars such as Gillespie (2018) argue for a comprehensive regulatory framework that ensures accountability, transparency, and user empowerment in the digital ecosystem.

Furthermore, international cooperation and coordination are essential to effectively address the transnational nature of fake news and disinformation. Cross-border collaboration between governments, international organizations, and technology companies can facilitate the sharing of best practices, information, and resources in combating this global challenge. The Global Disinformation Index, for example, serves as a collaborative effort to provide tools and data to mitigate the spread of disinformation (Global Disinformation Index, n.d.).

In conclusion, the rise of fake news and disinformation poses a grave global threat to international peace and security. Countermeasures against this phenomenon have encountered both support and opposition, with the need to balance the preservation of freedom of expression and the mitigation of harmful effects. Efforts to combat fake news and disinformation should encompass a multi-faceted approach that includes media literacy, responsible journalism practices, regulation of technology platforms, and international cooperation. By implementing comprehensive legal mechanisms and fostering collaboration among stakeholders, societies can effectively confront the challenges posed by fake news and disinformation while upholding the principles of freedom of expression and preserving peace and security.

**Keywords:** International Law, Fake News, Social Media, Minorities, Media.

## اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه کننده در چشم انداز صلح و امنیت بین المللی: با نگاهی بر منازعات قومی

هادی صالحی\*، ندا کردونی\*\*

### چکیده

اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه کننده در عصر دیجیتالی شدن ارتباطات، پدیده‌ای است که پیچیدگی مفهومی و آثار متفاوت آن در ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی انسان‌ها، نیاز به واکاوی و بررسی‌های عمیق و دقیق دارد. این مقاله تلاش دارد تا با بررسی رویکردهای اخیر در سازوکارهای بین المللی به ویژه از سال ۲۰۱۵ به این سو، به بررسی این مهم بپردازد که چگونه و چرا اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه کننده در حال تبدیل شدن به تهدیدی جدی و جهانی علیه صلح و امنیت بین المللی است. از این رو چشم انداز حاکم بر این مقاله توصیفی-تحلیلی است. هر چند سازمان‌ها و نهادهای بین المللی چه در سطح منطقه‌ای و چه در سطح جهانی در کنار نهادهای دولتی و داخلی کشورها و در سطوح مختلف، تلاش‌هایی ذیل عنوان «مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه کننده» با هدف (ادعایی) حمایت از ساختارهای دموکراتیک و حقوق گروه‌های اقلیت، امنیت و ثبات در جامعه صورت داده‌اند، اما این تلاش‌ها با نقدهایی به ویژه بر محور آزادی بیان روبرو بوده است و منتقدین بیم آن را داشته‌اند که در مسیر مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه کننده، حقوق و آزادی‌های فردی و گروهی نقض شود.

واژگان کلیدی: اخبار ساختگی، اقلیت‌ها، رسانه، شبکه‌های اجتماعی، صلح و امنیت بین المللی.

\* استادیار حقوقی عمومی، گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز،

Hadi.Salehi@shirazu.ac.ir

شیراز، ایران. (نویسنده مسؤول).

kardoony@gmail.com

\*\* دکترای حقوق بین الملل، پژوهشگر میهمان دانشگاه کویبنز، کانادا.

## سرآغاز

در مارچ ۲۰۲۰، وزیر امور خارجه پاکستان، دولت هند را متهم به حمایت از پوشش‌هایی کرد که در حال انتشار اخبار ساختگی<sup>۱</sup> و اطلاعات گمراه‌کننده<sup>۲</sup> علیه پاکستان هستند. این اعلام رسمی اتهام از سوی دولت پاکستان علیه هند، پس از انتشار گزارشی رخ داد که یک سازمان اروپایی غیردولتی با عنوان «آزمایشگاه اخبار ساختگی و یا گمراه‌کننده اتحادیه اروپا»<sup>۳</sup> منتشر کرده بود. در آن گزارش از صدها رسانه خبری و سازمان نام برده شده بود که تلاش می‌کردند سیاست‌ها و سرفصل‌هایی به نفع هندوستان و علیه پاکستان در ساختارها و نهادهای اتحادیه اروپا و سازمان ملل جا دهند. این گزارش البته هیچ ارتباط مستقیمی بین دولت هند و این سازمان‌ها را طرح نکرده بود. پیرو این گزارش بود که وزیر امور خارجه پاکستان بیان کرد: «هند سازوکارهای بین‌المللی را به منظور اهداف شریانه خود، مورد دست‌کاری و سوءاستفاده قرار می‌دهد». دولت هند ضمن رد این اتهام‌ها مدعی شد که به‌عنوان یک دولت مسئول و دموکراتیک هرگز از ابزار اخبار ساختگی و گمراه‌کننده استفاده نکرده است. این موضوع مصداق شکل جدیدی از تنش‌ها بین دو دولت دارای سلاح هسته‌ای بود که همواره دچار چالش‌های جدی با یکدیگر به‌ویژه در خصوص کشمیر بوده‌اند (Reuters Staff, 2020).

کشورهای حوزه بالکان که زخم‌خورده یک جنگ طولانی هستند، در سال‌های اخیر با اخبار ساختگی به‌عنوان یک تهدید جدی علیه صلح و ثبات منطقه خود روبرو بوده‌اند (Green et al, 2020). پیش از جنگ و در طول جنگ در کشورهایمانند یوگسلاوی سابق و یا رواندا هم شواهد و ادله بسیاری وجود دارد که رسانه‌ها و مقام‌ها از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده علیه گروه‌های مقابل خود استفاده می‌کردند.

- 
1. Fake news
  2. Disinformation
  3. EU Disinfo Lab

در جریان منازعه اخیر قره‌باغ یا جنگ ۴۴ روزه گزارشی از یک نهاد غیردولتی ناظر منتشر شد که نشان می‌داد هشت پلت فرم شبکه اجتماعی و ۲۸ سایت به انتشار اطلاعات و اخبار ساختگی و گمراه‌کننده مشغول بوده‌اند (Daily Sabah, 2021).

هم‌زمان با همه‌گیری کووید ۱۹، انتشار اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده حول این بیماری، تأثیرات و درمان آن، چنان گسترده و جهانی شد که رئیس سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۲۰ از مبارزه با دو همه‌گیری سخن گفت: همه‌گیری کووید ۱۹ و همه‌گیری اطلاعات گمراه‌کننده و ساختگی<sup>۱</sup> (WHO, 2021). بیش و پیش از همه این‌ها اتحادیه اروپا از دخالت‌های روسیه در انتخابات ملی و منطقه‌ای این اتحادیه از طریق اطلاعات گمراه‌کننده سخن گفته بود. جدی بودن تهدیدات برآمده از اطلاعات گمراه‌کننده، دروغین و ساختگی علیه دموکراسی، امنیت و سلامت و محیط‌زیست از منظر اتحادیه اروپا به حدی بوده است که ساختاری نسبتاً جامع برای مبارزه با اطلاعات نادرست و اخبار جعلی تدارک دیده است؛ هرچند برخی از این دغدغه با تئوری‌های توطئه نیز در هم تنیده است (سلطانی‌فر و فلسفی، ۱۳۹۶: ۵۰). این روندها و رخدادها نشان می‌دهد که جهان امروز ما، در حال روبرو شدن با تهدیدی نو علیه صلح و امنیت بین‌المللی است؛ تهدیدی که اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده زمینه‌ساز آن است و آن شکاف‌های بیشتر در جوامع انسانی، دوری و بی‌اعتمادی انسان‌ها به یکدیگر است. به نظر می‌رسد اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در یک رویکرد آینده‌پژوهانه می‌تواند بسیاری از تصاویری را که برای آینده جوامع انسانی متصور هستیم، تغییر دهد و یا ممکن سازد. به‌عنوان نمونه اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده می‌توانند از ابزارها و روندهایی باشند که به تئوری جنگ‌های بافضیلت، جنگ‌هایی که در تلاش برای ارائه یک موقعیت زیبا و موجه از یک موقعیت خطرناک است، منجر شوند (رضائیان و کاظمی، ۱۳۹۳: ۱۷۹).

1. "We're not just fighting an epidemic, we're fighting an infodemic."

در این مقاله تلاش شده است که در بخش اول به واژه‌شناسی مورد استفاده در این حوزه در نظام حقوق بین‌الملل اشاره و برخی از چالش‌های موجود در این خصوص شرح داده شود. در بخش دوم به طرح این موضوع پرداخته شده است که جایگاه و پیشینه اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده به‌عنوان سوژه‌ای که نظام حقوق بین‌الملل ضرورت پرداختن به آن را در حیطه صلاحیت‌های خود می‌دیده است، چیست. در این بخش همچنین به طرح مسئولیت بازیگران حقوق بین‌الملل از جمله دولت‌ها و شرکت‌های دیجیتالی فراملی در این حوزه اشاره شده است. در بخش پایانی نیز با محور قرار دادن تأثیر اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در ترویج سخنان نفرت‌زا و کینه‌توزی‌های قومی، آثار این اخبار ساختگی در تشدید تنش‌های قومی و نقض حقوق گروه‌های خاص شرح داده شده است.

### ۱. اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده: مفهوم و چیستی

واژه اخبار ساختگی هرچند از قرن نوزدهم مورد استفاده قرار گرفته است، اما در تعریف آن هیچ توافقی بین دانشگامیان و نظریه‌پردازان وجود ندارد و برخی از نظریه‌پردازان بر این باورند که این واژه به‌ویژه از سال ۲۰۱۶ به این سو به اشتباه مورد استفاده قرار گرفته است (Baptista, 2020). اخبار ساختگی<sup>۱</sup>، اخبار غلط، اطلاعات غلط<sup>۲</sup>، دروغ‌پراکنی، اطلاعات گمراه‌کننده<sup>۳</sup>، اخبار دستکاری‌شده و تحریف‌شده<sup>۴</sup> واژگانی هستند که کم‌وبیش به یک مفهوم واحد اشاره دارند. در این میان پروپاگاندا، مفهومی تا حدودی متفاوت دارد که البته گاه هم‌معنا با این واژگان مورد استفاده قرار می‌گیرد<sup>۵</sup>

- 
1. Fake news.
  2. Misinformation.
  3. Disinformation.
  4. Distorted news.
  5. The terms 'propaganda', 'misinformation' and 'fake news' often overlap in meaning. They are used to refer to a range of ways in which sharing information

(Council of Europe, 2020). در حالی که اخبار ساختگی، بیانات و اظهاراتی غیرواقعی دانسته می‌شود که عامدانه از طریق کانال‌های خبری منتشر می‌شود، برخی از نویسندگان بر این باورند که ما با اشکال متفاوتی از اخبار ساختگی روبرو هستیم که نظام‌های حقوقی (داخلی و یا بین‌المللی) بایستی با رویکردهای متفاوتی با آن‌ها روبرو شوند. به‌عنوان نمونه اخبار ساختگی از مینا جعلی و دروغین هستند اما اخبار تحریف‌شده ممکن است از یک سلسله اطلاعات دقیقی سخن بگویند که به‌گونه‌ای خاص شکل داده و یا ارائه شده‌اند که نتایج نادرستی از آن‌ها برداشت شود. پرونده لیزا در آستانه انتخابات آلمان در سال ۲۰۱۶ نمونه‌ای از این اخبار تحریف شده بود. در این پرونده، شبکه‌های خبری روسی خبر دادند که یک دختر ۱۳ ساله روسی-آلمانی توسط یک خارجی در آلمان دزدیده شده و مورد سوءاستفاده قرار گرفته است. این خبرگزاری‌ها تلاش کردند نشان دهند که این ناپدید شدن با بحران پناهندگان در آلمان ارتباط داشته است. این خبر به معنای کامل خبر ساختگی نبود اما تحریف‌شده بود (Baade, 2018: 1370).

در نمونه‌ای دیگر، اتحادیه بین‌المجالس در اکتبر ۲۰۱۸ در نشست خود بیان می‌دارد که در مسیر مبارزه با اخبار ساختگی بایستی بین اخبار ساختگی مضر و غیرقانونی تمیز قائل شد؛ به این معنا که ممکن است برخی از اخبار ساختگی مضر باشد اما غیرقانونی نباشد.<sup>۱</sup> بر این اساس هرگونه خبر و اطلاعات گمراه‌کننده و ساختگی هرچند اگر برای جامعه و افرادش متضمن زیان و ضرر باشد، در صورتی که موازین قانونی را نقض نکرده باشد، بایستی مورد محدودیت‌های قانونی و سیاست‌گذارانه قرار بگیرد. همچنین تلاش‌هایی شده است تا بین اطلاعات گمراه‌کننده و نادرست نیز تمیز قائل شوند: اطلاعات گمراه‌کننده به قصد فریب مخاطبین شکل یافته‌اند اما اطلاعات نادرست ممکن است به قصد گمراه کردن ساخته و پرداخته نشده باشند و یک اشتباه ساده

causes harm, intentionally or unintentionally – usually in relation to the promotion of a particular moral or political cause or point of view.

1. Junk rather than fake news



ژورنالیستی باشد (Baptista, 2020: 171). استفاده از این واژگان همچنین ممکن است بر مبنای تولیدکننده اطلاعات و اخبار و یا استفاده‌کنندگان و منتشرکنندگان آن نیز متفاوت شود،<sup>۱</sup> در حالی که اخبار ساختگی که بنگاه‌های خبرپراکنی منتشر می‌کنند می‌تواند شامل «خبر تحریف‌شده» نیز شود. اطلاعات گمراه‌کننده منتشرشده توسط اشخاص غیر رسانه‌ای در شبکه‌های اجتماعی ممکن است چنین قلمداد نشود و تنها با اصطلاح کلی خبر ساختگی معرفی شود. همچنین اتحادیه اروپا و سایر نهادهای بین‌المللی دولتی و غیردولتی در این منطقه در اسناد خود از واژه اطلاعات گمراه‌کننده استفاده می‌کنند و آن را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «اطلاعات گمراه‌کننده و نادرستی که قابل اثبات نیستند و به این قصد به وجود آمده‌اند یا ارائه شده‌اند که دستاوردهای مالی داشته باشند و یا مردم را گمراه کنند. البته کمیسیون اروپایی این عبارت و مفهوم را شامل تبلیغات، گزارش‌های غلط، هجو و طنز، تقلید و نقیضه‌ها و یا اخبار ملی‌گرایانه‌ای که دولت‌ها علیه یکدیگر منتشر می‌کند نمی‌داند» (European Commission, 2018)

در سال ۲۰۱۷ در یک اعلامیه مشترک (European commission, Code of Practice on Disinformation, 2017) که از سوی گزارشگر ویژه آزادی بیان و عقیده سازمان ملل، نماینده سازمان امنیت و همکاری اروپا در رسانه‌ها، گزارشگر ویژه اتحادیه آمریکایی در آزادی بیان و گزارشگر ویژه کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و مردم در آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات منتشر شد، اخبار غلط، اطلاعات گمراه‌کننده و اخبار ساختگی معادل هم دانسته شدند و بیان شد بازیگران دولتی و غیردولتی می‌توانند مبادرت به ساخت و انتشار اخبار ساختگی کنند.

شورای اروپا هم بین سه گروه از این‌گونه اطلاعات یعنی اطلاعات گمراه‌کننده، اطلاعات غلط و کژاطلاعات‌ها تفاوت قائل است (European Commission, 2018) و

1. Mis-information-false information shared with no intention of causing harm, Dis-information-false information shared intentionally to cause harm, Mal-information - true information shared intentionally to cause harm. See council of Europe website, "Dealing with Propaganda, misinformation and fake news – intro".

بین استفاده از اطلاعات درست در زمان‌های نادرست، اخبار کاملاً ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده نیز تفکیک قائل شده‌اند و البته هر سه گونه این اطلاعات را یک اختلال اطلاعاتی نامیده شده است. بر این اساس می‌توان گفت هدف اشکال متفاوت اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده، دست‌کاری در گرایش‌ها، باورها و اولویت‌های گروه‌های هدف به منظور انطباق انتخاب‌ها و گزینش‌های این گروه‌ها با اهداف سیاسی خاص است (Bankler, 2018: 19).

در نهایت می‌توان چنین گفت که از منظرگاه حقوقی «قصد عامدانه در فریب و گمراه‌سازی» را باید عنصر اساسی مفهوم اخبار ساختگی بدانیم.<sup>۱</sup> این‌گونه اخبار تلاش می‌کنند با روش‌های مختلف، مشروعیت و مقبولیتی مانند اخبار واقعی به دست آورده و در نتیجه تشخیص بین اخبار ساختگی و واقعی را ناممکن سازند تا از این طریق به هدف گمراه کردن مخاطبان یا دست‌کاری گرایش‌های اجتماع سیاسی آن‌ها بپردازند. توجه به عنصر اساسی قصد گمراه‌سازی به منظور دست‌کاری در رویکردها و اولویت‌های مردم در جامعه هرچند می‌تواند در تعریف چیستی این‌گونه اخبار و اطلاعات و تشخیص و تمیز این‌گونه اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده از سایر اخبار و اطلاعات مفید باشد، اما چگونگی تشخیص این قصد، اطلاق یا عدم اطلاق عنوان مجرمانه به عمل‌های برآمده از چنین قصدی و وضعیت توزیع‌کنندگان چنین اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده‌ای (اعم از افراد عادی، بنگاه‌های خبری و پلتفرم‌ها) در کنار وجود مسئولیت‌های احتمالی شرکت‌های تجاری فراملی ناشی از

1. We consider fake news to be “a type of online disinformation, with totally or partially false content, created intentionally to deceive and/or manipulate a specific audience, through a format that imitates a news or report (acquiring credibility), through false information that may or may not be associated with real events, with an opportunistic structure (title, image, content) to attract the readers’ attention and to persuade them to believe in falsehood, in order to obtain more clicks and shares, therefore, higher advertising revenue and/or ideological gain.

ترک فعل احتمالی در مبارزه با چنین اطلاعات گمراه‌کننده‌ای، همچنان دارای ابهام و چالش فراوان است.

همچنین چگونگی ارزیابی آثار چنین اخبار و اطلاعاتی در افراد و گروه‌های اجتماع یعنی چگونگی آنچه فریب و گمراهی قلمداد می‌شود به‌عنوان نتیجه نشر این‌گونه اخبار، چالش‌های فراوانی در نظام حقوقی داخلی و بین‌المللی در پیش رو دارد. پاسخ به این پرسش که آیا این‌گونه روندها، نیاز به جرم‌انگاری جدید داشته و یا تنها بایستی از خلال سیاست‌گذاری‌های غیرکیفری با آن روبرو شد، می‌تواند تا حدودی چشم‌اندازهای مرتبط با اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست را روشن سازد، هرچند که نفس مقابله و مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده، منتقدین و مخالفین بسیاری دارد که این مهم را ناقض آزادی بیان و گردش آزاد اطلاعات می‌دانند. همچنین مفاهیم کلی مانند گمراه‌کنندگی و یا فریب در تعریف این‌گونه اخبار و اطلاعات می‌تواند احتمال سوءاستفاده نهادهای حاکمیتی و یا شرکت‌های بزرگ تجاری را بیشتر کرده و در نهایت در تعارض آزادی‌ها و حقوق بشر با نظم و امنیت عمومی، آزادی‌های فردی و حقوق اساسی مورد غفلت قرار گیرد.

## ۲. اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در پرتو نظام حقوق بین‌الملل

هر چند استفاده از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده علیه افراد و گروه‌های مختلف سابقه‌ای طولانی دارد، به شکلی که در قرن ۱۶ و در رم از آن به‌عنوان یک ابزار سیاسی استفاده می‌شده است؛ اما جای تردیدی نیست که آنچه امروز و در عصر دیجیتال شاهد آن هستیم پدیده‌ای با ابعاد جدید و نو است (Baptista, 2020: 7). سابقه توجه حقوق بین‌الملل به پروپاگاندا، دروغ‌پراکنی، اطلاعات گمراه‌کننده، جعل خبر و استفاده گمراه‌کننده از اخبار و اطلاعات به سال‌های پایانی جنگ جهانی اول بازمی‌گردد.

در سال ۱۹۳۶ معاهده‌ای تحت عنوان «استفاده از بنگاه‌های خبرپراکنی برای صلح»<sup>۱</sup> از سوی جامعه ملل مطرح و به تصویب رسید. در این معاهده هیچ اشاره‌ای به واژگانی چون اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده نشده است اما از لحاظ محتوایی به مسائل برآمده از این حوزه اشاره داشت. هدف از این معاهده حمایت از فهم مطلوب بین‌المللی<sup>۲</sup> عنوان شده بود. در بند یک ماده سه این معاهده عنوان شده بود که اعضای متعاقد از هرگونه اقدامی که به فهم مطلوب بین‌المللی از طریق بنگاه‌های خبری ضربه وارد می‌کند، بایستی پرهیزند. ضرورت تدوین چنین معاهده‌ای پس از آن در جامعه بین‌المللی احساس شد که در جریان جنگ جهانی دوم از طریق رسانه‌ها، اظهارات سیاسی پروپاگاندایی و تهاجمی بسیاری به‌ویژه از سوی آلمان و شوروی صورت گرفت. (Baade, 2018: 1360) در جریان جنگ جهانی دوم این معاهده با بیست و دو عضو نقش پیش‌گیرنده چندانی نداشت و البته آلمان، ایتالیا و ژاپن عضو این معاهده هم نبودند. دولت شوروی هم با وجود امضای این معاهده، آن را تصویب نکرده بود و دولت ایالات متحده با طرح دلیل «ارزش بالای آزادی بیان در قانون اساسی خود» از امضای این معاهده‌نامه خودداری کرده بود. در سال ۱۹۸۲، پنجاه سال بعد از شکل‌گیری معاهده، شوروی معاهده را تصویب کرد، زیرا در آن دوران به شدت ذیل فشارهای پروپاگاندای کشورهای غربی بود (Baade, 2018: 1365). شوروی در آن دوران بر این باور بود که کشورهای غربی از طریق پروپاگاندای خبری در امور داخلی‌اش دخالت می‌کنند.

ادعای شوروی در خصوص نقش اصل عدم مداخله و موضع ایالات متحده در خصوص آزادی بیان (که تلاش در جهت محدودیت اخبار ساختگی می‌تواند به معنای نقض این حق بنیادی باشد) از طریق پروپاگاندای خبری، پرسش‌های محوری در

- 
1. League of Nations, "International convention on the use of broadcasting in the cause of peace"
  2. Good international understanding.

خصوص نسبت حقوق بین‌الملل و اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست را مطرح می‌کند. آیا نشر اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست از طریق بنگاه‌های خبری (دولتی یا مورد حمایت یک دولت خارجی) نقض اصل عدم مداخله در حقوق بین‌الملل است؟ مرز بین اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست به‌عنوان مصداق مداخله در امور دیگر کشورها، با اظهارات مقام‌های حکومتی و دولتی در خصوص دولت و کشورهای دیگر که بخشی از گفتمان مورد قبول در جامعه بین‌المللی است، چیست؟ آیا فقط استفاده دولت‌ها از بنگاه‌های خبری دولتی در مسیر انتشار اخبار ساختگی می‌تواند ناقض اصل عدم مداخله تلقی شود و یا خیر، حمایت از سایر بنگاه‌های خبری خصوصی هم می‌تواند برای دولت‌ها ایجاد مسئولیت کند؟ بر اساس نظام حقوقی حاکم بر مسئولیت دولت‌ها آیا می‌توان نشر اخبار جعلی و ساختگی علیه یک دولت دیگر را موجب مسئولیت بین‌المللی<sup>۱</sup> (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۸: ۴۵۸) دانست؛ به‌ویژه اگر در پرتو نظریه مسئولیت برای اعمال منع‌نشده، صرف وقوع خسارت از سوی یک کشور به کشور دیگر را برای ایجاد مسئولیت کافی دانسته، هرچند عمل صورت گرفته از دید حقوق بین‌الملل مجاز بوده باشد؟ (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۸: ۴۶۱) سایر بازیگران بین‌المللی نیز می‌توانند از طریق نشر اخبار جعلی و اطلاعات نادرست در ذیل حقوق بین‌الملل، مسئول شناخته شوند؟

همچنین از زاویه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، آیا می‌توان مدعی شد که اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده می‌تواند تهدیدی علیه صلح، امنیت و ثبات بین‌المللی باشد؟ این اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده معمولاً علیه چه گروه‌های دیگری جز دولت‌ها استفاده می‌شود؟ آیا در چارچوب نظام بین‌الملل حقوق بشر و نظام حقوقی حاکم بر گروه‌های اقلیت، بایستی با نقض حقوق این گروه‌ها از طریق نشر اخبار

۱. «طبق نظر پرفسور بدوان، مسئولیت بین‌المللی نهاد حقوقی است که به موجب آن کشوری که عمل خلاف حقوق بین‌الملل به او متسبب است، باید خسارت وارده به کشور متضرر از آن عمل را طبق حقوق بین‌الملل جبران کند.

ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده مقابله کرد؟ بر اساس چه معیارها و استانداردهایی دولت‌ها در حوزه صلاحیت داخلی خود و جامعه جهانی در حیطه بین‌المللی می‌توانند به مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده اقدام کنند؟ چگونه اقدام‌هایی از سوی حکومت‌ها در مسیر این مبارزه ممکن است از سوی نظام حقوق بین‌الملل به‌ویژه حقوق بین‌الملل بشر پذیرفتنی نباشد و ناقض حقوق بنیادینی مانند آزادی بیان تلقی شود؟ و درنهایت آیا می‌توان مسئولیت فردی نیز در ذیل نظام حقوقی بین‌المللی در صورت تولید و نشر اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده متصور بود؟

پاسخ به همه پرسش‌های بالا در نوشتار حاضر ممکن نیست و نیاز به بررسی‌های جامع و دقیق دارد. هدف از طرح این پرسش‌ها این مهم بود که ابعاد مختلفی که حقوق بین‌الملل ممکن است با چالشی به‌عنوان اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده باشد، نشان داده شود. در این مجال تلاش می‌شود به مسئولیت احتمالی دولت‌ها، شرکت‌های تجاری فراملی در صورت ابزار قراردادن اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در مسیر دخالت در سایر کشورها پرداخته شود و سپس به این مهم اشاره شود که چرا ممکن است اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده به‌ویژه در جوامع چند قومی و چند فرهنگی، سبب تشدید تنش‌های منازعات و در نتیجه به خطر افتادن صلح و امنیت بین‌المللی شود.

## ۱-۲. دولت‌ها و مسئولیت بین‌المللی در برابر تولید و نشر اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده

اصل منع توسل به زور و احترام به حاکمیت، استقلال و تمامیت سرزمینی کشورها در زمره قواعد آمره<sup>۱</sup> حقوق بین‌الملل قرار دارند (قاعده آمره حقوق بین‌الملل عام قاعده‌ای است که به وسیله کل جامعه بین‌المللی کشورها به‌عنوان قاعده‌ای تخلف‌ناپذیر که تنها

1. Jus Cogens.

با یک قاعده بعدی حقوق بین‌الملل عام، با همان ویژگی قابل تعدیل است، پذیرفته و مورد شناسایی قرار گرفته است) (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۸: ۱۴۴). با این وجود، در حالی که مداخله نظامی به‌عنوان صورت‌های اعلیٰ نقض حاکمیت مستقل دولت‌ها، به آسانی قابل تشخیص است، دیگر اشکال مداخله چنین نیست. اعلامیه روابط دوستانه مجمع عمومی<sup>۱</sup> از ممنوعیت اجبار در روابط کشورها سخن گفته است و مشخصاً این اجبار تنها به معنای استفاده زور فیزیکی نیست. بر این اساس، در خصوص وضعیت اخبار ساختگی در حقوق بین‌الملل و مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها می‌تواند این پرسش مهم مطرح شود که آیا انتشار اخبار ساختگی به قصد تأثیرگذاری در فرآیندهای تصمیم‌سازی می‌تواند اقدام قهری یک کشور علیه کشوری دیگر قلمداد شود؟ اگر چنین باشد می‌توان مدعی شد که تولید و نشر اخبار ساختگی از سوی دولت‌ها می‌تواند نقض اصل عدم مداخله اصل احترام به حاکمیت دولت‌ها است و اگر از سوی یکی از سازمان‌های دولتی (ماده ۴ مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل) چه در مقام عمل تصدی و چه در مقام یک عمل حاکمیتی باشد، اثر حقوقی مهمی از منظر مسئولیت بین‌المللی دولت خواهد داشت (ابراهیم گل، ۱۳۹۴: ۴۸). بر این اساس می‌توان گفت اگر انتشار اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده را شکلی از نقض حاکمیت مستقل دولت‌ها تلقی کنیم و صادرکننده آن اخبار و اطلاعات را یکی از سازمان‌های دولت و یا بنگاه‌های خبری دولتی بدانیم، می‌توانیم مسئولیت دولت‌ها را در این خصوص شناسایی کنیم. همچنین بر اساس ماده هشت «مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل» در صورت جمع دو ویژگی تحت هدایت یا کنترل بودن و اصل مؤثر بودن، می‌توان از مسئولیت دولت‌ها در مواردی که بنگاه‌های خبری خصوصی در ذیل کنترل و هدایت یک دولت هستند و به انتشار اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده روی می‌آورند، نیز سخن گفت. در این میان توجه به این مهم ضروری است تشخیص میزان کنترل در هر مورد وابسته به

1. The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States.

شرایط موضوعی آن است و می‌تواند از قضیه‌ای به قضیه‌ای دیگر متفاوت باشد (همان: ۶۷). بر این اساسی نشر خیر ساختگی را می‌توان شیوه‌ای جدید از دخالت خارجی دانست (چنانکه برنامه اقدام اتحادیه اروپا برای دموکراسی: قدرتمندتر کردن دموکراسی‌ها<sup>۱</sup>، آن را قلمداد کرده است) که قاعده‌ی آمره حاکمیت مستقل دولت‌ها را نقض می‌کند و برای احراز چگونگی کنترل و هدایت احتمالی دولت‌ها، نیاز به بررسی‌های مورد به مورد دارد.

هرچند عاملیت دولت‌ها در تولید و انتشار اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده امری است که در نظام حقوق بین‌الملل می‌تواند با اصول و موازین موجود مورد بررسی و تحلیل قرار بگیرد، اما مسئولیت سایر بازیگران بین‌المللی مانند شرکت‌های فراملی، سازمان‌های بین‌المللی مردم‌نهاد و دولتی و حتی اشخاص و بازیگران فردی بیشتر در ذیل آنچه حقوق نرم<sup>۲</sup> خوانده می‌شود، قابل تحلیل و بررسی است. در این مجال تلاش می‌شود به مسئولیت شرکت‌های فراملی که ارائه‌دهنده پلتفرم‌های دیجیتالی و ارتباطی هستند، پرداخته شود.

## ۲-۲. مسئولیت بین‌المللی شرکت‌های فراملی<sup>۳</sup> در برابر اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده

مقوله مسئولیت‌های شرکت‌های تجاری فراملی به‌مثابه بازیگر حقوق بین‌الملل در نظام حقوق بین‌الملل معاصر، امری است که بیش از دو دهه است به آن اهتمام و توجه شده است. امروزه بیش از گذشته شاهد آن هستیم که سازمان‌های مختلف بین‌المللی در سطوح منطقه‌ای و جهانی با قاعده‌گذاری (حقوق سخت) و یا سیاست‌گذاری‌هایی در ذیل مسئولیت اجتماعی شرکتی (حقوق نرم) (لطیفیان، ۱۳۹۱: ۵۸۶) تلاش می‌کنند که

1. The European Democracy Action Plans is one of the major initiatives of the Commission's Work Programme for 2020.
2. Soft law.
3. Transnational Corporation.



شرکت‌های تجاری فراملی را نسبت به تعهدات خود در ذیل نظام حقوق بین‌المللی ملتزم کنند. «هم‌زمان با اینکه شرکت‌های فراملی و دیگر مؤسسات تجاری به‌عنوان نهادهای قدرتمند در اقتصاد جهانی شناخته می‌شوند، قادر به اثرگذاری بر بسیاری از منافعی می‌شوند که تحت صیانت از حقوق بین‌الملل بشر قرار دارد.» (محمودی و صدیقیان کاشانی، ۱۳۹۷: ۸۳۰) به‌عنوان نمونه نقش شبکه‌های اجتماعی در آزادی بیان، گاه بسیار بیشتر از نقش دولت‌ها ارزیابی می‌شود. بر این اساس شرکت‌های فراملی ارائه‌کننده شبکه‌های اجتماعی<sup>۱</sup> مانند فیس بوک، توئیتر، آمازون و مانند آن‌ها را نیز می‌توان از این حیث، بازیگر حقوق بین‌الملل دانست. برخی از نظریه‌پردازان حقوقی بر این باورند که این‌گونه شرکت‌های تکنولوژیک که بازیگران غیردولتی در عرصه نظام حقوقی حاکم بر اینترنت هستند، بایستی مانند دولت‌ها هر گونه اقدام‌های محدودکننده خود در حوزه آزادی بیان را بر محور ماده ۱۹ میثاق حقوق مدنی سیاسی<sup>۲</sup> توجیه کنند (Land, 2013: 220). بر این اساس در راستای هرگونه مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده، این شرکت‌ها بایستی اقدام‌های خود را بر محور اصل آزادی بیان مندرج در اسناد حقوق بشری صورت‌بندی کنند.

بسیاری از این مجموعه‌ها با روش‌های خودتنظیم‌گرایانه<sup>۳</sup>، به ممنوعیت در حوزه سخنان نفرت‌زا و یا سخنانی که دعوت به خشونت در آن وجود دارد، روی آورده‌اند؛ اما از آنجایی که حقوق بین‌الملل هیچ تعریف مشخصی از سخنان نفرت‌زا ندارد، چگونگی ممنوعیت این مفهوم پیچیده و گنگ از سوی این پلتفرم‌ها، جای تردید فراوان دارد (Sangsuvan, 2013: 701). وقایعی که پس از انتخابات ریاست جمهوری در سال ۲۰۲۰ در ایالات متحده روی داد و استفاده از توئیتر از سوی مقام ریاست جمهوری وقت، دونالد ترامپ<sup>۴</sup>، که با ادعای تقلب در انتخابات، مردم را دعوت به شورش و

- 
1. Online intermediaries
  2. International Covenant of Civil and Political Rights (ICCPR)
  3. Self-regulation
  4. Donald Trump

اعتراض می‌کرد و در نهایت منجر به تعلیق حساب توییتری ترامپ از سوی توییتر و سایر شبکه‌های اجتماعی شد، مباحث بسیاری در خصوص حدود صلاحیت این شبکه‌ها در ایجاد محدودیت بر آزادی بیان و البته مقابله با اخبار ساختگی به وجود آورد. به نظر می‌رسد تجارب مشابه این رویداد در گذشته، دغدغه‌ها در خصوص مسئولیت‌ها و تعهدهای شبکه‌های اجتماعی و ناکافی بودن روش‌های خودتنظیم‌گر بود که اتحادیه اروپا را تشویق کرد با تدوین یک کد رویه‌ای تلاش کند این شبکه‌های اجتماعی را به مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده متعهد کند (در خصوص این کد در بخش بعد توضیحات بیشتری ارائه خواهد شد).

### ۳. سازوکارهای بین‌المللی در مواجهه با اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست

شناسایی اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست به‌عنوان موضوعی که بایستی از طریق همکاری‌های بین‌المللی با آن برخورد شود و همچنین تلاش برای قاعده‌گذاری در خصوص آن، بیش از سایر نهادهای بین‌المللی جهانی و منطقه‌ای، از سوی نهادهای مرتبط با کشورهای اروپایی مانند شورای اروپایی، کمیسیون اروپایی و پارلمان اروپا صورت گرفته است. از سال ۲۰۱۵ میلادی و در پی تنش‌هایی که بین اعضای اتحادیه اروپا و روسیه در خصوص دخالت کشور روسیه در انتخابات داخلی و اروپایی از طریق پروپاگاندا و اخبار ساختگی صورت گرفت، اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده به سرفصل تلاش‌ها و گفت‌وگوهای اروپایی تبدیل شد. در این سال، شورای اروپا<sup>۱</sup> برای اولین بار تهدید اطلاعات نادرست آنلاین را شناسایی کرد. از این‌رو در این بخش ابتدا به اقدام‌های مجموعه کشورهای اروپایی پرداخته می‌شود و سپس تلاش‌های صورت گرفته از سوی نهادهای جهانی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

1. The Council of Europe.

### ۳-۱. ارزش‌های اروپایی، امنیت شهروندان و اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده

دو سوم از شهروندان اروپایی بر این باورند که هفته‌ای یک بار با اخبار ساختگی مواجه می‌شوند و همچنین هشتاد درصد از شهروندان این موضوع را برای کشور خود و اتحادیه اروپا مهم می‌دانند. تلاش‌های اتحادیه اروپا در این خصوص منجر به صدور چندین سند مهم به شرح زیر شده است: یک کد رفتاری و رویه‌ای، (که پیش از این از آن سخن به میان آمد) یک برنامه اقدام<sup>۱</sup> و همچنین چندین مصوبه دیگر که همگی در بهار ۲۰۲۱ در قالب یک اصول راهنمای واحد برای کد رفتاری و رویه‌ای منتشر شد. این کد به چهارچوبی برای تنظیم‌گری مشترک<sup>۲</sup> تبدیل شد. در برنامه اقدام علیه اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده که توسط کمیسیون اروپایی تدوین شده است، (European Union, Action plan against disinformation, 2018) قصد آسیب عمومی، فریب و گمراهی عمومی و عامدانه و یا بهره اقتصادی از ویژگی‌های اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده قلمداد شده است. این برنامه همچنین تهدید اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده را در زمره تهدیدهای چندسرشتی<sup>۳</sup> (Join, 2016: 18) قلمداد کرده و مبارزه با آن را موکول به یک تلاش و همکاری جمعی برگرفته از جامعه مدنی، رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، دولت‌ها و بخش خصوصی دانسته است.

رتال جامع علوم انسانی

1. Action Plan
2. Co-regulatory
3. Hybrid threat.
4. While definitions of hybrid threats vary and need to remain flexible to respond to their evolving nature, the concept captures the mixture of coercive and subversive activity, conventional and unconventional methods (i.e. diplomatic, military, economic, technological), which can be used in a coordinated manner by state or non-state actors to achieve specific objectives while remaining below the threshold of formally declared warfare. There is usually an emphasis on exploiting the vulnerabilities of the target and on generating ambiguity to hinder decision-making processes. Massive disinformation campaigns, using social media to control the political narrative or to radicalize, recruit and direct proxy actors can be vehicles for hybrid threats.

از منظر این برنامه اقدام، اطلاعات گمراه‌کننده، اعتماد شهروندان را به دموکراسی از بین می‌برد، به قطبی شدن عقاید عمومی منجر می‌شود و دخالت در فرآیندهای دموکراتیک تصمیم‌گیری محسوب می‌شود. این برنامه اقدام همچنین اخبار ساختگی را یک تهدید در حال تحول می‌داند که نیاز دارد بازیگران آن، ابزارها و روش‌های مورد استفاده در آن، اهداف و آثارش به خوبی شناسایی شود. همچنین از منظر این برنامه اقدام، شبکه‌های اجتماعی ابزار مهمی در ساخت و نشر اطلاعات گمراه‌کننده هستند. این برنامه اقدام، پاسخگویی مبتنی بر همکاری خود را بر چهار محور بنا نهاده است:

- بهبود ظرفیت‌های نهادهای اتحادیه اروپا در شناسایی، تحلیل و تشخیص اطلاعات گمراه‌کننده؛
- تقویت همکاری‌های مشترک و مقابله مشترک با اخبار ساختگی؛
- بسیج بخش خصوص برای مقابله با اطلاعات گمراه‌کننده؛
- توسعه و رشد ظرفیت‌های شناختی در جامعه.

این برنامه اقدام بر تحقیقات گسترده و میان‌رشته‌ای، گسترش پاسخگویی‌های آنلاین<sup>۱</sup>، اقدام‌های فوری در قالب سیستم واکنش سریع را در مسیر مبارزه با اطلاعات گمراه‌کننده و اخبار ساختگی می‌داند و تشکیل نهادهای مشترک تحقیقاتی در این خصوص را ضروری می‌داند.

گام مهم دیگر اتحادیه اروپا همان‌گونه که بیان شد تدوین یک کد رویه‌ای در خصوص اطلاعات گمراه‌کننده و اخبار ساختگی است.<sup>۲</sup> این کد که توسط پلتفرم‌های فراملی مانند فیس‌بوک، موزیلا، گوگل، تیک‌تاک، مایکروسافت و توییتر به امضا رسیده است، توسط کمیسیون اروپایی تدوین شده است. این کد در مقدمه خود بیان می‌دارد که اطلاعات گمراه‌کننده تهدیدی علیه فرایندهای سیاست‌گذاری و سیاسی دموکرات،

1. Fostering online accountability.

2. The Code of Practice is the first time worldwide that industry has agreed, on a voluntary basis, to self-regulatory standards to fight disinformation

موجب آسیب عمومی به خیرهای عمومی<sup>۱</sup> مانند سلامت شهروندان، محیط‌زیست و امنیت می‌شود. شرکت‌های امضاکننده با کمیسیون در این خصوص موافق هستند که انتشار اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده یک چالش اساسی برای اتحادیه اروپا است و یک دموکراسی آزاد نیاز به گفت‌وگوهای عمومی به وسیله شهروندان آگاه دارد که بتوانند نظراتشان را بیان کنند.

در این کد همچنین به اهمیت ایجاد تعادل بین حق بر آزادی بیان، اینترنت آزاد و دیگر آزادی‌ها و مبارزه با اطلاعات گمراه‌کننده تأکید دارد. هدف این کد، شناسایی اقدام‌هایی است که امضاکنندگان آن می‌توانند به منظور مبارزه با چالش‌های برآمده از اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست انجام دهند. اقدام‌هایی مانند تشکیل پادمان‌هایی در برابر اطلاعات گمراه‌کننده، بهبود فرآیندهای تبلیغاتی، ایجاد تمایز در خصوص آگهی‌ها و تبلیغات سیاسی، مبارزه با حساب‌های جعلی و بات‌ها و همچنین شناسایی حساب‌هایی که ممکن است به هدف نشر اطلاعات گمراه‌کننده شکل گرفته باشند، از این گروه اقدام‌ها هستند. شفافیت در عملکردها به شکلی که مخاطبان بتوانند تشخیص دهند که چگونه ممکن است هدف اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده قرار بگیرند و تأکید بر اینکه اخبار باید کاملاً از تبلیغات قابل تشخیص باشد، توانمندسازی مخاطبان، بالا بردن سواد دیجیتال، تحقیقات<sup>۲</sup>، ساختارهای حقیقت‌یاب بخش دیگری از فعالیت‌هایی است که در این کد مطرح شده است. شرکت‌های امضاکننده همچنین متعهد شده‌اند که هر ماه گزارش‌های خود را در این خصوص به این کمیسیون ارائه دهند و به‌ویژه تلاش کنند برندهای نشان‌دهنده ایمنی و سلامت اخبار را تدوین کنند. این کد متضمن ضمیمه‌ای است که در آن بهترین روندها در خصوص مبارزه با اخبار ساختگی معرفی شده است.

این کد که در نوع خود، اقدامی نوآورانه در متعهد ساختن و پاسخگو کردن شرکت‌های ارائه‌دهنده شبکه‌های اجتماعی است، با پرداختن به یک سلسله اصول و ضوابط کلی، شفافیت لازم برای ضابطه‌مند کردن یک سلسله اقدام‌ها در مقابله با اطلاعات گمراه‌کننده را نداشته و همچنین فاقد ضمان اجرایی مشخص است و از این رو در عمل ممکن است نتایج مشخص و اثربخشی نداشته باشد.

اتحادیه اروپا همچنین اقدام‌هایی دیگر در حوزه نظارت، تحقیقات<sup>۱</sup> و اطلاع‌رسانی، (The Communication, 2018) سازمان‌های جستجوگر حقیقت<sup>۲</sup> صورت داده است. از سوی دیگر پارلمان اروپا هم در اکتبر ۲۰۱۹ اعلامیه‌ای با عنوان دخالت‌های خارجی انتخاباتی، اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در فرآیندهای دموکراتیک اروپایی صادر کرده است که در آن به ضرورت مقابله با اطلاعات گمراه‌کننده از سوی کشورهای اروپایی تأکید شده است (European parliament, 2019).

## ۲-۳. اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده: تهدیدی جهانی، پاسخگویی جهانی

در سپتامبر ۲۰۱۹، بیست کشور عضو سازمان ملل توافقنامه‌ای را امضا کردند که هدف آن مقابله با گسترش اخبار ساختگی بود (Republic World, 2019). همچنین در سال ۲۰۲۰ نهادی با عنوان «تأییدشده» (Verified, 2021) در ذیل دپارتمان ارتباطات جهانی از سوی دوازده کشور عضو سازمان ملل شکل گرفته است که هدفش مبارزه با اخبار ساختگی از طریق انتشار اخبار مورد وثوق در سه حوزه علم، همبستگی و راهکارهایی است (The Economic Times, 2020). در اکتبر سال ۲۰۲۰ نیز سازمان ملل در فراخوانی

1. The European Digital Media Observatory. EDMO has a governance structure completely independent from public authorities, including the European Commission. The Governance is constituted of an advisory board in charge of defining the functioning rules and the strategy of the Observatory and the executive board responsible for implementing the contract and in consultation with the advisory board
2. Fact-checking organizations.

تحت عنوان «تعهد به درنگ»<sup>۱</sup> پیش از نشر آنلاین، از همگان در سراسر جهان خواست به این فراخوان پیوندند (Pause, 2020).<sup>۲</sup>

در اعلامیه‌ای مشترک در سال ۲۰۱۷ تحت عنوان آزادی بیان و اخبار ساختگی، اطلاعات گمراه‌کننده و پروپاگاندا،<sup>۳</sup> تعدادی از گزارشگران سازمان‌های منطقه‌ای در همراهی با گزارشگر ویژه سازمان ملل با ابراز نگرانی در خصوص گسترش پروپاگاندا و اخبار ساختگی به قصد گمراه کردن عموم مردم و تأکید بر حق عموم بر دانستن و حق افراد بر آزادی بیان، جستجو و دریافت هر نوع ایده‌ای را در ذیل چتر حق بر آزادی بیان دانستند و از تأثیر اخبار ساختگی بر این حق و همچنین آثار منفی آن بر شهرت فردی، حریم خصوصی، تبعیض و کینه‌توزی نسبت به گروه‌های خاص ابراز نگرانی کردند. این گزارشگران همچنین بیان کردند هرگونه تلاش با اخبار ساختگی ممکن است استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر را نقض کند و البته نمی‌تواند این مهم را توجیه‌کننده این مورد دانست که به شکل آگاهانه اخبار ساختگی توسط مقام‌های حکومتی یا بازیگران دولتی منتشر شود. بر مبنای این اعلامیه، دولت‌های تعهد‌ایجابی و مثبت دارند که فضای آزادی بیان را گسترش داده و از رسانه‌های متکثر و آزاد حمایت کنند.

در این اعلامیه همچنین بیان می‌شود که دولت‌ها تنها در صورتی مجاز هستند که محدودیت‌هایی در حوزه آزادی بیان در ذیل حقوق بین‌الملل ایجاد کنند که این محدودیت‌ها قانونی باشد، در حمایت از یکی از منافع پذیرفته‌شده در ذیل حقوق بین‌الملل صورت بگیرد و برای حمایت از آن منفعت ضروری باشد. این محدودیت‌ها تنها مجاز است که بر مبنای ممنوعیت اشاعه اخبار و بیاناتی باشد که منجر به تحریک به خشونت، تبعیض یا دشمنی بر اساس ماده بیست میثاق حقوق سیاسی و مدنی باشد.

1. Pledge to pause.

2. Pause is a campaign by Verified, a United Nations initiative to encourage us all to check the advice we share.

3. Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda.

از منظر این اعلامیه، باورهای سیاسی و ایدئولوژیک نباید مبنای چنین محدودیت‌هایی باشد و همچنین دولت‌ها نباید اخبار و اطلاعاتی را بیان، منتشر و یا تولید کنند که می‌دانند و یا قاعدتاً باید بدانند که گمراه‌کننده و ساختگی است.

اتحادیه بین‌المجالس<sup>۱</sup> هم از دیگر نهادهای جهانی است که به منظور مقابله با تهدید اخبار ساختگی، تلاش‌ها و اقدام‌هایی صورت داده است. این اتحادیه اصلی‌ترین چالش در برابر سه قطعنامه ۲۰۱۵، ۲۰۱۳، ۲۰۰۹ خود در خصوص آزادی بیان، حق بر اطلاعات و استفاده از رسانه‌ها به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی برای تقویت مشارکت مردم در دموکراسی و دموکراسی در عصر دیجیتال و تهدید آزادی‌های فردی حریم خصوصی را اخبار ساختگی می‌داند (Inter-Parliamentary Union, 2019). در صد و سی و نهمین مجمع اتحادیه بین‌المجالس، اخبار ساختگی مورد بحث قرار داده شد و این پرسش مطرح شد که چگونه اخبار ساختگی مدیریت شود و در عین حال صدای دیگرانی مانند اقلیت‌ها و یا مخالفان سیاسی خاموش نشود. در این مجمع بر نقش پارلمان‌ها و مجالس کشورها در این خصوص تأکید شد که چگونه در این حوزه باید قانون‌گذاری کنند تا تأثیر منفی در آزادی بیان نداشته باشند.

از سوی دیگر، به نظر می‌رسد چگونگی قانون‌گذاری در خصوص مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده به‌ویژه با تجارب برآمده در زمان همه‌گیری کووید ۱۹، چشم‌اندازهای جدیدی پیش روی جامعه جهانی گشوده است، زیرا پراکندگی و گستردگی اطلاعات گمراه‌کننده و اخبار ساختگی سبب شد که بسیاری از کشورها به جرم‌انگاری در این خصوص روی بیاورند و همان‌گونه که در ابتدای این نوشتار به آن اشاره شد، مقام‌ها و نهادهای بین‌المللی بسیاری در خصوص اطلاعات گمراه‌کننده و اخبار ساختگی مرتبط با بیماری و شیوه درمان کووید ۱۹ ابراز نگرانی کنند و آن را تهدید علیه سلامت جامعه انسانی تلقی کنند. این وضعیت اضطراری و محدودیت‌ها بر

---

1. Inter-Parliamentary Union



آزادی بیان و سانسور سبب شد که بحث‌های زیادی پیرامون پاسداری از حقیقت در اطلاعات در فضای آنلاین مطرح شود. در سال ۲۰۲۰، ۱۸ کشور به قاعده‌گذاری اضطراری در این خصوص دست زدند (Radu, 2020) که بسیاری از این قانون‌گذاری‌ها، چه از سوی دولت‌های دموکراتیک و چه غیردموکراتیک، بدون توجه به آثار بلندمدت آن صورت گرفته است که می‌تواند ناشی از مفاهیم مبهمی چون منفعت عمومی، امنیت عمومی و یا دروغین بودن باشد که گاه به‌عنوان ابزاری برای کنترل آزادی رسانه‌ای و انتقاد صورت می‌گیرد.

#### ۴. تنش‌های قومی: علت و معلول اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده

اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده فرای آثار منفی که در روابط دولت‌ها با یکدیگر ممکن است برجا بگذارد و از این جهت اصل روابط دوستانه حاکم بر دولت‌ها را با تهدید مواجه کند می‌تواند در سطحی دیگر نیز تهدید علیه حقوق بشر، صلح و امنیت بین‌المللی قلمداد شود. اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده اگر به قصد آسیب‌رسانی به گروه‌های خاص زبانی، مذهبی، فرهنگی، قومی، جنسیتی مورد استفاده قرار بگیرد، ممکن است به تشدید تنش‌های قومی و گروهی منجر شود. از این‌رو در جوامعی که تنش، اختلاف‌ها و منازعات قومی - هویتی در آن مشاهده می‌شود، نظارت و مدیریت این اخبار ساختگی اهمیت بیشتری دارد.

در چنین جوامعی گروه‌های مختلف ممکن است علیه یکدیگر دست به ساخت و جعل خبر زده تا از این طریق اعتماد عمومی را نسبت به گروه خاص دیگر از بین برده و یا از طریق این اخبار، مشروعیت انتظارات و مطالبات گروهی را زیر سؤال ببرند. همچنین دولت‌ها نیز ممکن است از این ابزار علیه گروه‌های اقلیت استفاده کرده و البته خود نیز از سوی گروه‌های اقلیت مورد اتهام‌های دروغین و ساختگی قرار بگیرند. از این‌رو به‌عنوان نمونه، در ایالات متحده گروهی از متخصصین سیاه‌پوست به منظور مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده آنلاین، پروژه‌ای را آغاز کرده‌اند. آن‌ها

در قالب این پروژه تلاش می‌کنند به مبارزه با اخبار گمراه‌کننده و ساختگی فرهنگی که در شبکه‌های اجتماعی مانند توئیتر منتشر می‌شود تا بر شرکت سیاهان در انتخابات اثر منفی بگذارد و یا به ترویج نفرت علیه سیاهان پردازند، مقابله کنند. بخش مهمی از این پروژه به آگاه‌سازی اختصاص یافته است. به‌عنوان مثال با استفاده‌های گمراه‌کننده از هشتک «جان سیاهان مهم است» از طریق آگاهی بخشی مقابله شود.<sup>۱</sup>

از سوی دیگر، در برخی از محافل دانشگاهی و تحقیقاتی در سال‌های میان ۲۰۱۷-۲۰۲۰ به شکل روزافزونی شاهد روندی بوده‌ایم که متخصصان از تأثیر منفی اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست در ایجاد و تقویت تنش‌های قومی ابراز نگرانی می‌کنند (Young, 2019). در میانمار، بنگلادش، سریلانکا و تایوان تحقیقات نشان می‌دهد که اخبار ساختگی در گسترش تنش‌های قومی مؤثر بوده است (Wang, 2019). در اتیوپی نیز به دلیل مبارزه با سخنان نفرت‌زا و اخبار ساختگی، در سال ۲۰۲۰ یک قانون مناقشه‌برانگیز که حکایت از کنترل بیشتر دولت بر شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌ها دارد، به تصویب رسید. مدافعان این قانون بر این عقیده هستند که نظام حقوقی موجود در اتیوپی به خوبی برای مقابله با سخنان نفرت‌زا و اخبار ساختگی سازمان‌دهی نشده بود و از این رو نیاز به تغییر داشت (Meseret, 2020). در کشوری برآمده از منازعات قومی مانند بوروندی<sup>۲</sup> که آثار اخبار ساختگی و سخنان نفرت‌زا محدود به دوران سلطه اینترنت نمی‌شود و پیش از این هم نقش ایستگاه‌های رادیویی و دیگر رسانه‌ها در تشدید تنش‌های قومی، مورد توجه قرار گرفته بود، برای مبارزه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده گام‌هایی برداشته شده است؛ هرچند در این کشور بیم آن می‌رود تا تحت عنوان مبارزه با اخبار ساختگی، گزارشگران مستقل نیز سرکوب شوند (Warren, 2017).

---

1. The national Black culture information trust  
2. Burundi

در نمونه‌ای دیگر از تلاش‌های دانشگاهی در این خصوص، در گزارشی که دانشگاه سیدنی در سال ۲۰۱۹ منتشر کرد، آثار منفی شبکه‌های اجتماعی بر جوانان میانمار مورد واکاوی قرار گرفته است. این گزارش نشان می‌دهد که بسیاری از جوانان به‌ویژه دختران در میانمار از سواد و دانش لازم دیجیتالی برای تشخیص اخبار ساختگی از اخبار واقعی بی‌بهره‌اند و به همین دلیل جوانان، زنان و گروه‌های قومی بیشتر در معرض آثار منفی اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده موجود در شبکه‌های اجتماعی هستند (Ridout et al, 2019: 12). در جریان این تحقیق بسیاری از جوانان بیان کرده‌اند که چگونه مخاطب اخباری هستند که تفکیک‌های قومی را در این کشور تشدید می‌کند. در گزارش دیگری که سازمان ملل آن را منتشر کرده همچنین به انتشار سخنان نفرت‌زا و تأثیر آن بر گروه‌هایی مانند مسلمانان استان راخین اشاره و به مسئولیت فیس‌بوک در این خصوص پرداخته شده است (OHCHR, 2018).<sup>۱</sup> در گزارشی که در سال ۲۰۱۷ دانشگاه هاروارد منتشر کرد، نشان داده شد که در جریان انتخابات ۲۰۱۶، مهاجرین پرارج‌ترین واژه در شبکه‌های اجتماعی بودند و این نشان‌دهنده آن است که چگونه مهاجرین بیشتر از سایر گروه‌ها مورد تهدید اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده هستند (Geambo, 2019). در ویتنام هم در سال ۲۰۱۸، قانونی به تصویب رسید که بر مسئولیت افراد، سازمان‌ها و آژانس‌ها در حوزه ایمنی و امنیت سایبری به منظور حفظ یکپارچگی و اعتماد در جامعه تأکید می‌کند (Nguyen, 2020). در سنگاپور چندفرهنگی و چندقومی نیز قانونی مشابه به تصویب رسیده است که منجر به دغدغه‌هایی در این خصوص شده است. در نیجریه، مقام‌های این کشور اخبار ساختگی و گمراه‌کننده را تهدیدی علیه صلح و یکپارچگی در این کشور دانسته‌اند که بیش از ۲۵۰ گروه قومی دارد (France24, 2019).

1. Office on the high commissioner Human Rights, Myanmar: UN Fact-Finding Mission releases its full account of massive violations by military

نکته مهم در خصوص تأثیر و خطر اخبار ساختگی و اطلاعات نادرست در جوامعی که از تنش‌های قومی، نژادی و جامعی در رنج هستند، توجه به زمینه‌های شکل‌گیری، بازیگران و بررسی و ارزیابی این‌گونه اخبار در توسعه شکاف‌های جامعی، ترویج نفرت و تبعیض است. توجه به این مهم که در چنین مواردی ما با اشکالی از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده غیرسیاسی و فرهنگی نیز می‌توانیم روبرو باشیم، می‌تواند یاری‌دهنده باشد (Grambo, 2019: 1355). وجود تنش‌های قومی پیشینی می‌تواند منجر به این امر شود که بازیگران داخلی و خارجی قادر باشند از طریق پوشش‌های خبری و ساختگی در شبکه‌های اجتماعی، اعتماد عمومی در خصوص روندهای صلح‌سازی را از بین برده و به کلیشه‌های قومی که به «دیگری‌سازی» و یا «اهریمن‌سازی» از افراد متعلق به گروه‌های اقلیت می‌شود منجر شود. به همین دلیل می‌توان گفت که اخبار ساختگی می‌تواند هم شکل‌دهنده برخی تنش‌های قومی و هم در نتیجه چنین تنش‌هایی صورت بگیرد، (Greene, 2020: 13) زیرا این‌گونه پوشش‌ها با اتکا به برخی زمینه‌های فرهنگی و سیاسی موجود در جوامع چندقومی می‌توانند به دست‌کاری رخدادهای تاریخی و اجتماعی پرداخته و هرگونه تلاش برای دستیابی به همبستگی، عدالت و صلح را با موانع جدی مواجه کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فرجام سخن

اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در عصر دیجیتال، همان‌گونه که تلاش شد در این نوشتار نشان داده شود، برآمده از اشکال جدیدی از روابط در جوامع انسانی است که دگرگونی‌های اساسی در ساحت‌های مختلف زندگی انسان‌ها به وجود آورده‌اند. یکی از این تغییرها، گم‌گشتگی در رابطه با دیگری و جهان پیرامون است، امری که

ویریلیو<sup>۱</sup> آن را برای انسان‌ها بحران‌ساز دانسته (آدمی و کلاچاهی، ۱۳۹۱: ۸) و تهدیدی برای مردم‌سالاری تلقی می‌کند.

بر این اساس، جهان پیچیده اطلاعات را اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده پیچیده‌تر کرده است. به عبارت دیگر، اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده را می‌توان روی دیگر سکه و فور اطلاعات و فرصت دسترسی همگانی به تولید، نشر و دسترسی به اطلاعات دانست. تشخیص این مهم که آیا اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده را بایستی بخشی معمول از عصر ارتباطاتی دانست که گردش اطلاعات در آن اولویت نخست است (زیرا آزادی بیان و دسترسی نوع بشر آن را ایجاب می‌کند) و یا با آن به مثابه یک مهمان ناخوانده که تهدیدی علیه میزبان تلقی می‌شود رفتار کرد، همچنان مورد بحث‌های فراوان در محافل دانشگاهی و سیاست‌گذاری است. این مهم که آیا بایستی صلاحیت تفکیک و تشخیص مابین اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده را بر عهده تک‌تک افراد در جامعه قرار داد و یا اینکه آن را مسئولیت دولت و سایر بازیگران سازمان‌یافته در جامعه دانست نیز از مباحث بنیادین و مناقشه‌برانگیز در این خصوص است.

بسیار بیش از نظام‌های حقوقی داخلی، حقوق بین‌الملل با تردیدهایی در خصوص صلاحیت ورود به چنین مبحثی روبرو است. آیا چالشی که امروز جوامع سیاسی گوناگون ناشی از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در روابط بین‌الملل و حقوق بشر، با آن روبرو هستند، تا اندازه‌ای است که حضور نظام حقوق بین‌الملل بشر را به مثابه نهادی تنظیم‌گر ایجاب می‌کند؟ و یا اینکه در مقابل، مواجهه و مقابله با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده اساساً مسئله مرتبط با نظام‌های حقوقی داخلی است؟ در این نوشتار تلاش شد با اشاره‌ای گذرا و اجمالی و با توجه به روندهای اجتماعی و سیاسی و برخی تلاش‌های پراکنده در سطح جهانی و منطقه‌ای، به این پرسش که آیا نظام حقوقی بین‌المللی صلاحیت ورود به چنین مبحثی را دارد، جواب آری دهد.

در این میان بایستی بر این امر اهتمام ورزید که تهدیدها و خطرات برآمده از کنترل گردش اطلاعات، به منظور مقابله با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده علیه آزادی بیان و آزادی دسترسی به اطلاعات را نبایستی کمتر از تهدید و خطر اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده علیه صلح و امنیت بین‌المللی تلقی کرد. چگونگی مقابله با وضعیت‌های برآمده از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده در نظام بین‌المللی مانند بسیاری دیگر از موضوع‌ها که جامعه بشری به‌مثابه یک کلیت با آن روبرو است، با دوگانه‌ای به نام آزادی و یا امنیت روبرو است. از این‌رو هرگونه اقدام محدودکننده در حوزه آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات به نام امنیت، ثبات و صلح ممکن است با سوءاستفاده از سوی نهادهای قدرت که امروز دیگر تنها در اختیار دولت‌ها نیست، روبرو شود.

از این‌رو، تعریف و شناسایی اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده به شکلی شفاف و دقیق از سوی نظام حقوق بین‌الملل و تبیین دقیق و علمی از چرایی خطرات برآمده از آن برای جامعه بشری و بر ساختن سازوکارهایی که در کنار مقابله با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده، به احترام به آزادی بیان و آزادی دسترسی به اطلاعات نیز حساسیت لازم و کافی داشته باشد را می‌توان از ضرورت‌های بازیگری مؤثر حقوق بین‌الملل در مواجهه با اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده دانست.

همچنین شایسته است که نهادهای حکومتی و مردم‌نهاد، در روندی مبتنی بر همکاری‌های گسترده، بر گسترش سواد دیجیتالی و آموزش در این خصوص بین همه افراد جامعه همت کنند، زیرا با گسترش فرهنگ و سواد رسانه‌ای و دیجیتال می‌توان از تهدیدهای ناشی از اخبار ساختگی و اطلاعات گمراه‌کننده پیشگیری کرد.

## منابع

## الف. فارسی

- ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۴). مسئولیت بین‌المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل، تهران: انتشارات شهر دانش، چاپ سوم.
- آدمی، علی و صباغ کلجاهی، حاجیه (۱۳۹۵). معناداری در جهان ارتباطات، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۵(۳)، ۷۷-۱۰۲.
- رضائیان، احد و کاظمی، معصومه (۱۳۹۳). تصویرپردازی و کلان‌تصاویر آینده سیاست جهانی؛ تصویرپردازی روشی مناسب برای شناخت آینده در جهان پیچیده، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶(۳)، ۱۷۳-۲۰۰.
- سلطانی‌فر، مریم سلیمی و سیدغلامرضا فلسفی (۱۳۹۶). اخبار جعلی و مهارت‌های مقابله با آن، فصلنامه رسانه، ۲۸(۳)، ۴۳-۶۹.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۸). حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، نشر گنج دانش.
- لطیفیان، محمدحسین (۱۳۹۱). شرکت‌های چندملیتی و محدودیت‌های حقوق بشری، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۵(۶۰)، ۵۵۱-۶۱۸.
- محمودی، سید هادی، صدیقیان کاشانی، منصوره (۱۳۹۷). تعهدات حقوق بشری و شرکت‌های فراملی با تأکید بر رویکرد شورای حقوق بشر، مجله مطالعات حقوق تطبیقی، ۹(۲)، ۸۲۹-۸۴۹.

## ب. انگلیسی

- Adami, A. and Sabagh Kaljahi, H. (1395). Meaningfulness in the World of Communications, *Quarterly of Iranian Cultural Researches* [In Persian].
- Baptista, J., and Anabela G. (2020). Understanding Fake News Consumption: A Review. *Social Sciences*, 9(10), 1-23.
- Baade, B. (2018). Fake News and International Law. *European Journal of International Law*, 29(4), 1357-1376.
- Benkler, Y., Robert F. and Hal R. (2018). *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*, Oxford, Oxford University Press.

- Ebrahim Gol, A. (1394) .*International Responsibility of State, the Text and Analysis of International Law Commissions' Articles*, Third Publication, Tehran, Shahre Danesh [In Persian].
- Daily Sabah (2021) .“Misinformation over Nagorno-Karabakh conflict spread mostly through Twitter”, (accessed on 5/1/2021) in: <https://www.dailysabah.com/world/europe/report-misinformation-over-nagorno-karabakh-conflict-spread-mostly-through-twitter>
- France24 (2019). “Fake news, driving ethno-religious crisis in Nigeria”, (accessed on 10/11/2020) in: <https://www.france24.com/en/20190414-nigeria-buhari-fake-news-azikwe-islam-muslim-christianity>.
- Grambo, K. (2018). Fake News and Racial, Ethnic, and Religious Minorities: A Precarious Quest for Truth. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, 21(5), 1299-1348.
- Greene, S., et al (2020). Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them., (accessed on 18/1/2021) in: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO\\_STU\(2020\)653621\\_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).
- Land, M. (2013). Toward an international law of the internet, *Harv. Int'l LJ*, 54(2), 393-458.
- Latifian, M. (1393). Multinational Companies and Human's Rights Limits, *Legal Research Quarterly*, 15(60), 551-618 [In Persian].
- Mahmoodi, S. (1397). Human's rights obligations and transnational companies with emphasis on human's rights council approach, *Comparative Law Review*, Ninth issue, 9(2), 829-842 [In Persian].
- Meseret, E. (2020). Hate speech and disinformation concerns escalate in Ethiopia. (accessed on 10/11/2020) in: <https://www.devex.com/news/hate-speech-and-disinformation-concerns-escalate-in-ethiopia-97095>.
- Nguyen, T., Duy Cao Nguyen, A., Long Hoang Nguyen, G., Cuong Tat Nguyen, T., and Huong Thi, L. (2020). Fake news affecting the adherence of national response measures during the COVID-19 lockdown period: the experience of Vietnam., *Frontiers in Public Health*, 8, 589872.
- Radu, R. (2020). Fighting the 'infodemic': Legal Responses to COVID-19 Disinformation, *Social Media and Society*, 6(3).
- Republic World (2019). 20 Countries Sign Agreement to fight fake News, (accessed on 14/12/2020) in: <https://www.republicworld.com/world-news/rest-of-the-world-news/united-nations-20-countries-sign-agreement-to-fight-fake-news.html>.





- Reuters Staff (2020). Pakistan accuses India of funding disinformation campaign in EU, (accessed on 20/1/2021) in: Reuters <https://www.reuters.com/article/pakistan-india-idUSKBN28M022>.
- Rezayan, A. and Kazemi, M. (1393). Thirteen Imaging and Macro Images of World Political Future, Imaging the Suitable Method for Recognizing Future in the Complicated World, *Quarterly Interdisciplinarity in Human Science*, 6(3), 173-200 [In Persian].
- Ridout, B., et al (2020). Social media use by young people living in conflict-affected regions of Myanmar, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(12), 876-888.
- Sangsuvan, K. (2013). Balancing freedom of speech on the internet under international law, *NCJ Int'l L. & Com. Reg*, 39, 701.
- Soltani Far, M S. and Falsafi, S. (1396). Fake News and Skills of Confronting with It, *Social Media Quarterly*, 28(3), 43-69 [In Persian].
- The Economic Times (2020). India, with 12 nations, leads initiative at UN to counter misinformation on COVID-19, (accessed on 14/10./2020) in: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-with-12-nations-leads-initiative-at-un-to-counter-misinformation-on-covid-19/articleshow/76366759.cms>
- Warren, R (2017). Fake news" fuelled civil war in Burundi. Now it's being used again (accessed on 7/10/2010) in: <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/28/burundi-fake-news-fuelled-civil-war-used-again-resident-nkurunziza>.
- Wei-Wen, W. (2019). Fake News: An Emerging Threat in Asia, *International Conference on Fake News and Elections in Asia*, (accessed on 5/9/2019) in: <https://mdp.berkeley.edu/fake-news-an-emerging-threat-in-asia>
- Wardle, C., and Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*, Vol. 27, Strasbourg, Council of Europe.
- WHO (2021). WHO publishes public health research agenda for managing infodemics, (accessed on 1/2/2021) in: <https://www.who.int/news/item/02-02-2021-who-public-health-research-agenda-for-managing-infodemics>.
- Young, D. (2019). disinformation and fake news in the media aggravating ethnic divisions in some countries, (accessed on 2/10/2020) in: <https://bangkok.unesco.org/content/disinformation-and-fake-news-media-aggravating-ethnic-divisions-some-countries>.
- Ziaee Bigdeli, M. (1398). *Public International Law*, Tehran: Ganje Danesh [In Persian].



پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی